

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

مشور اخلاق پژوهش

بیاری از خداوند سبحان و اعتماد بر این که عالم محضر خداست و بهاره ناظر بر اعمال انسان و به منظور پاس داشت مقام بلند دانش و پژوهش و نظریه‌ایست

جایگاه دانشگاه در اعتلای فرهنگ و تمدن بشری، مادانشجویان و اعضاء هیات علمی و احداثی دانشگاه آزاد اسلامی متعهد می‌گردیم اصول زیر را در انجام

فعالیت‌های پژوهشی مد نظر قرار داده و از آن تخطی نکنیم:

۱- اصل برائت: التزام بر برائت جویی از هرگونه رفتار غیر حرفه‌ای و اعلام موضع نسبت به کسانی که حوزه علم و پژوهش را به مثابه‌های غیر علمی می‌آلایند.

۲- اصل رعایت انصاف و امانت: تعهد به اجتناب از هرگونه جانب‌داری غیر علمی و حفاظت از اموال، تجسیرات و منابع در اختیار.

۳- اصل ترویج: تعهد به رواج دانش و اشتهار نتایج تحقیقات و انتقال آن به بهکاران علمی و دانشجویان به غیر از مواردی که منع قانونی دارد.

۴- اصل احترام: تعهد به رعایت حریم باو حرمت با دیگران و انجام تحقیقات و رعایت جانب‌تقد و خودداری از هرگونه حرمت شکنی.

۵- اصل رعایت حقوق: التزام به رعایت کامل حقوق پژوهشگران و پژوهشگران (انسان، حیوان و نبات) و سایر صاحبان حق.

۶- اصل رازداری: تعهد به صیانت از اسرار و اطلاعات محرمانه افراد، سازمان‌ها و کشورهای افراد و نهادهای مرتبط با تحقیق.

۷- اصل حقیقت‌جویی: تلاش در راستای پی‌جویی حقیقت و وفاداری به آن و دوری از هرگونه پنهان‌سازی حقیقت.

۸- اصل مالکیت مادی و معنوی: تعهد به رعایت کامل حقوق مادی و معنوی دانشگاه و کلیه بهکاران پژوهش.

۹- اصل منافع ملی: تعهد به رعایت مصالح ملی و در نظر داشتن پیشبرد و توسعه کشور در کلیه مراحل پژوهش.

دانشگاه آزاد اسلامی

واحد تهران مرکزی

دانشکده هنر و معماری / گروه ارتباط تصویری

پایان نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد (M.A)

گرایش: تصویرسازی

عنوان:

معرفی و بررسی نگاره‌های مجموعه‌های فرهنگی

حمام گنجعلیخان و ظهیرالدوله کرمان

استاد راهنما:

جناب آقای منوچهر بهرامپور

استاد مشاور:

جناب آقای وحید شیخیان

پژوهشگر:

عبدالرضا مهربان

زمستان ۱۳۹۰

تقدیم بہ

خانوادہ عزیزم کہ ہمارے حامی و پشتیبان من بوده اند.

باساس فراوان از

راهنمایی های استاد کراتقدر جناب آقای منوچهر بهرامپور

و جناب آقای وحید شیخیان

تعهدنامه اصالت پایان نامه کارشناسی ارشد

اینجانب **عبدالرضا مهربان** دانش آموخته مقطع کارشناسی ارشد ناپیوسته به شماره دانشجوی

۸۸۰۶۵۱۵۳۴۰۰ در رشته **ارتباط تصویری** که در تاریخ ۱۳۹۰/۱۰/۲۰

از پایان نامه خود تحت عنوان: **معرفی و بررسی نگاره های مجموعه های فرهنگی حمام گنجعلی**

خان و ظهیر الدوله کرمان

دفاع نمودم.

بدینوسیله متعهد می شوم:

۱- این پایان نامه حاصل تحقیق و پژوهش انجام شده توسط اینجانب بوده و در مواردی که از

دستاوردهای علمی و پژوهشی دیگران (اعم از پایان نامه، کتاب، مقاله و ...) استفاده نموده ام، مطابق

ضوابط و رویه های موجود، نام منبع مورد استفاده و سایر مشخصات آن را در فهرست ذکر و درج

کرده ام.

۲- این پایان نامه قبلاً برای دریافت هیچ مدرک تحصیلی هم سطح، پایین تر یا بالاتر در سایر

دانشگاهها و موسسات آموزش عالی ارائه نشده است.

۳- چنانچه بعد از فراغت از تحصیل، قصد استفاده و هرگونه بهره برداری اعم از چاپ کتاب،

ثبت اختراع و ... از این پایان نامه داشته باشم، از حوزه معاونت پژوهشی واحد مجوزهای مربوطه را

اخذ نمایم.

۴- چنانچه در هر مقطع زمانی خلاف موارد فوق ثابت شود، عواقب ناشی از آن را بپذیرم و

واحد دانشگاهی مجاز است با اینجانب مطابق ضوابط و مقررات رفتار نموده و در صورت ابطال

مدارک تحصیلی ام هیچگونه ادعایی نخواهم داشت.

نام و نام خانوادگی: **عبدالرضا مهربان**

تاریخ و امضا

بسمه تعالی

در تاریخ : ۱۳۹۰ / ۱۰ / ۲۰

دانشجوی کارشناسی ارشد **عبدالرضا مهربان** از پایان نامه خود دفاع نموده و

با نمره به حروف و با درجه مورد تصویب قرار گرفت.

امضاء استاد راهنما

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱.....	مقدمه
فصل اول کلیات طرح	
۴.....	۱-۱- بیان مسئله
۵.....	۱-۲- اهمیت موضوع تحقیق و انگیزش انتخاب آن
۵.....	۱-۳- هدفهای تحقیق
۶.....	۱-۴- سوالات و فرضیه‌های تحقیق
۷.....	۱-۵- تعاریف عملیاتی متغیرها و واژه‌های کلیدی
۷.....	۱-۶- روش تحقیق
۷.....	۱-۷- قلمرو تحقیق
فصل دوم مطالعات نظری (کرمان)	
۹.....	مقدمه
۱۰.....	۲-۱- سابقه تاریخی و جغرافیایی منطقه
۱۰.....	۲-۲- شهر سوخته
۲۰.....	۲-۳- منطقه باستانی شهداد
۲۳.....	۲-۴- تپه یحیی
۲۵.....	۲-۵- اقتصاد شهری پس از صفویه
۲۸.....	۲-۶- موقعیت و جایگاه شهر کرمان
۲۹.....	۲-۷- تاریخ و نام کرمان

- ۳۱-۲-۸ - اقلیم کرمان ۳۱
- ۳۱-۲-۸-۱ - درجه حرارت و دمای شهر کرمان ۳۱
- ۳۲-۲-۸-۲ - مقدار بارش ۳۲
- ۳۲-۲-۸-۳ - آب کرمان ۳۲
- ۳۴-۲-۸-۴ - پوشش گیاهی و مراتع منطقه کرمان ۳۴
- ۳۴-۲-۹-۱ - عوامل جغرافیایی استقرار در کرمان ۳۴
- ۳۴-۲-۹-۱ - موقعیت جغرافیائی ۳۴
- ۳۵-۲-۹-۲ - سیاسی - نظامی ۳۵
- ۳۶-۲-۹-۳ - بازرگانی و راههای تجاری ۳۶
- ۳۷-۲-۹-۴ - آب و خاک مناسب ۳۷
- ۳۸-۲-۱۰-۱ - تاریخ کرمان قبل از اسلام ۳۸
- ۳۹-۲-۱۱-۱ - تاریخ کرمان از صفویه به بعد ۳۹
- ۴۱-۲-۱۲-۱ - فعالیتهای تجاری و بازرگانی در دوران گذشته کرمان ۴۱
- ۴۳-۲-۱۳-۱ - صنایع دستی ادوار گذشته کرمان ۴۳
- ۴۶-۲-۱۴-۱ - مجموعه‌های تاریخی در کرمان ۴۶

فصل سوم مطالعات نظری (گنجعلیخان و ابراهیم خان ظهیرالدوله)

- ۵۰-۳-۱ - کرمان قبل از حکومت گنجعلیخان ۵۰
- ۵۲-۳-۲ - گنجعلیخان حاکم کرمان ۵۲
- ۵۳-۳-۳ - اقدامات عمرانی گنجعلیخان ۵۳
- ۵۴-۳-۴ - عناصر مجموعه گنجعلی خان ۵۴
- ۵۵-۳-۴-۱ - میدان گنجعلی خان و کارکردهای آن ۵۵

- ۳-۴-۲- حمام گنجعلی خان و ویژگیهای کالبدی آن ۵۶
- ۳-۴-۳- مدرسه گنجعلیخان و کارکرد آموزشی آن ۵۶
- ۳-۴-۴- مسجد گنجعلیخان ۵۸
- ۳-۴-۵- موزه ضرابخانه ۵۸
- ۳-۴-۶- آب انبار علیمردان خان و تأثیر اقلیم ۵۹
- ۳-۵- ابراهیم خان ظهیرالدوله ۶۱
- ۳-۶- بازار و مجموعه ابراهیم خان ۶۲
- ۳-۶-۱- بازار زرگری (قیصریه ابراهیم خان) ۶۲
- ۳-۶-۲- مدرسه ابراهیم خان ۶۳
- ۳-۶-۳- خانه مدرس ۶۴
- ۳-۶-۴- حمام ابراهیم خان ۶۴
- ۳-۶-۵- آب انبار ۶۵

فصل چهارم مطالعات نظری (هنر صفویه و هنر قاجاریه)

- مقدمه ۶۷
- ۴-۱- ویژگیهای عمومی ۶۸
- ۴-۲- سبک صفوی (سبکهای هنری صفویان) ۶۹
- ۴-۳- اوج صفویه در معماری ۷۲
- ۴-۴- از صفویه تا قاجاریه ۷۴
- ۴-۵- زمینه‌های فرهنگی هنر قاجار ۷۷

فصل پنجم مطالعات نظری (مکتبهای نقاشی دوران صفوی و قاجاریه)

- ۵-۱- پیدایش نقاشی اسلامی در ایران ۸۱

- ۵-۲- مکتب صفوی نخستین ۸۲
- ۵-۳- مکتب دوم صفوی ۸۳
- ۵-۴- نقاشی دوره قاجار ۸۴
- ۵-۵- ویژگی نقاشیهای ایران ۸۸

فصل ششم مطالعات نظری (عناصر تزئینی نقاشی‌های ایرانی در روزگار اسلامی)

- مقدمه ۹۰
- ۶-۱- نقاشیهای گیاهی ۹۰
- ۶-۲- نقشهای آدمی ۹۱
- ۶-۳- نقش جانوران ۹۲
- ۶-۴- تزئینات نوشتاری ۹۲
- ۶-۵- نقشهای هندسی ۹۳

فصل هفتم مطالعات نظری (معماری ایرانی - اسلامی)

- ۷-۱- معماری ۹۶
- ۷-۲- مصالح ساختمانی ۹۷
- ۷-۳- نقشه‌کشی و تزئین ساختمانها ۹۷
- ۷-۴- انواع ساختمانهای ایرانی در اسلام ۹۷
- ۷-۵- طاق جناغی ایران ۹۸
- ۷-۶- طاق ضربی ۹۸
- ۷-۷- گنبدها ۹۸
- ۷-۸- مناره‌ها ۹۹
- ۷-۹- مقرنسها ۹۹

۹۹.....	۱۰-۷- تزئینات برجسته معماری
۱۰۰.....	۱۱-۷- نقش و نگاره‌های گچی
۱۰۱.....	۱۲-۷- کاشی‌کاری
۱۰۱.....	۱۳-۷- نقاشیهای دیواری

فصل هشتم مطالعات نظری (حمامها)

۱۰۴.....	مقدمه
۱۰۴.....	۱-۸- حمامها
۱۰۵.....	۲-۸- اجزا و چگونگی ساخت حمامها
۱۰۸.....	۳-۸- حمام گنجعلیخان کرمان
۱۱۲.....	۴-۸- حمام ابراهیم‌خان

فصل نهم مطالعات نظری (نقاشی بر روی گچ)

۱۱۵.....	مقدمه
۱۱۵.....	۱-۹- نقاشی بر روی گچ
۱۱۷.....	۲-۹- گچ‌نگاری در کرمان

فصل دهم روش شناسایی تحقیق

۱۲۳.....	مقدمه
۱۲۳.....	۱-۱۰- روش تحقیق
۱۲۳.....	۲-۱۰- ابزار جمع‌آوری اطلاعات

فصل یازدهم تجزیه و تحلیل یافته‌های تحقیق

۱۲۵.....	مقدمه
۱۲۷.....	۱-۱۱- بررسی نگاره‌های حمام گنجعلیخان کرمان

۱۲۸..... دیدگاه فرمی ۱-۱-۱۱

۱۲۹..... دیدگاه محتوایی ۲-۱-۱۱

۱۳۵..... تصاویر حمام ابراهیم خان ظهیرالدوله ۲-۱۱

فصل دوازدهم نتیجه گیری و پیشنهادات

۱۴۱..... نتیجه گیری ۱-۱۲

۱۴۲..... پیشنهادات ۲-۱۲

۱۴۳..... منابع و مأخذ

فهرست تصاویر

عنوان	صفحه
تصویر ۹-۱- نقاشی دیواری ملکه و سلطان- کوه خواجه (سده نخستین میلادی).....	۱۱۹
تصویر ۹-۲- نقاشی دیواری سه ایزد- کوه خواجه (سده نخستین میلادی).....	۱۱۹
تصویر ۹-۳- دورااورپوس- نقاشی دیواری (سده نخستین میلادی).....	۱۲۰
تصویر ۹-۴- نقاشی دیواری صحنه شکار- شوش (سده چهارم میلادی).....	۱۲۰
تصویر ۹-۵- نقاشی دیواری سه ایزد - کوه خواجه (سده نخستین میلادی).....	۱۲۱
تصویر ۱۱-۱- نمای سردر حمام گنجعلیخان کرمان.....	۱۳۱
تصویر ۱۱-۲- تصاویر سمت چپ ورودی حمام گنجعلیخان.....	۱۳۱
تصویر ۱۱-۳- تصاویر سمت راست ورودی حمام گنجعلیخان.....	۱۳۲
تصویر ۱۱-۴- تصاویر سردر ورودی سمت چپ.....	۱۳۲
تصویر ۱۱-۵- تصاویر سردر ورودی سمت راست.....	۱۳۳
تصویر ۱۱-۶- تصاویر پهلوانان اجرا شده در بین گچبریها که بالای سایر تصاویر قرار دارد.....	۱۳۳
تصویر ۱۱-۷- مقایسه دو تصویر آب تنی شیرین در حمام وکیل شیراز و حمام گنجعلیخان کرمان.....	۱۳۴
تصویر ۱۱-۸- تابلوی جنگ رستم با دیو سپید.....	۱۳۷
تصویر ۱۱-۹- تابلوی دو دلداده.....	۱۳۸
تصویر ۱۱-۱۰- تابلوی مرد دالاک.....	۱۳۸
تصویر ۱۱-۱۱- تابلوی جنگ رستم و سهراب.....	۱۳۹

مقدمه

در سرزمینی به دنیا آمدیم با قدمتی بلند و اگر به تاریخ آن بنگریم درجای جای آن ردپای هنر و هنرمندان را می‌توان دید؛ ای کاش دست زمانه تمامی آن میراث‌گرانها را با تمامی کمالش بی‌هیچ کم و کاستی به یادگار گذاشته بود. ای کاش دیوارها، خشت‌ها، درختهای کهنسال، و از این دست می‌توانستند راویانی باشند برایمان و بگویند آنچه را که باحس پریشانی به دنبال آنیم، بگویند از تاریخ و فرهنگ و گذشته‌های ایران زمین.

و اما کرمان، نیز جزو این سرزمین و تاریخ آن است. همه مردم کرمان باغ شاهزاده، مشتاقیه، گنبد جبلیه، حمام گنجعلیخان و... را می‌شناسند و بارها از آنها دیدن کردیم و با افتخار میهمانهای نوروزی و توریست‌ها را به تماشای آنها بردیم، پس چرا آنها با نگاهای مشتاقانه و آن همه دوربین به راحتی از تصاویری که بر بالای سر در حمام گنجعلیخان قرار دارد می‌گذرند؟ چرا خود من تا به امروز آنها را ندیده بودم! این سؤالی بود که حدود چهارده سال پیش در ذهن من هنگام بازدید تکراری خود از این مکان بوجود آمد و با هر دیدار مجددی جدی‌تر، با سؤالاتی بیشتر فکرم را مشغول کرد. چشمم تیزبین‌تر شده بود و ذهنم متمرکز؛ در راسته بازار کرمان به دنبال هر نقش و نگاری می‌گشتم و اینجا بود که نقاشیهای سقف چهار سوی بازار کرمان را یافتم و در همین راستا دیدن حمامی دیگر؛ حمام ابراهیم‌خان ظهیرالدوله که هنوز فعال بود، با کاشیهای زیبا و نگاره‌های بی‌نظیر.

امروز این پایان‌نامه را برای کندوکاو و دستیابی به پاسخ سؤالاتم و دست کم معرفی و ثبت آن برگزیده‌ام.

چرا که در طول این سالها شاهد کم رنگ شدن و از بین رفتن نقاشیهای سقف چهارسوی بازار کرمان بوده و دیده‌ام تابلوی میراث فرهنگی طاووس زیبای نگاره‌های حمام گنجعلیخان را زیر خود پنهان کرده دیده‌ام که بخار حمام ظهیرالدوله جلبکها را بر تن کاشیهای رنگارنگ آن رویانیده و دیده‌ام به ثانیه‌ای ارگ دو هزارساله بم در هم فرو ریخته. بله؛ این پایان نامه بهانه‌ایست برای ثبت و معرفی گوشه‌ای از خاطرات این سرزمین که شاید فردا نباشد.

فصل اول

کلیات طرح

۱-۱- بیان مسئله

اگر به صورت ساده نگاه کنیم هر آنچه را که از گذشته به جامعه‌ای می‌رسد در علوم مربوط به آن موضوع اهمیت پیدا می‌کند و این مطلب در قالب کلمه‌ای به نام تاریخ بیان می‌شود.

اگر خوب دقت کنیم علاوه بر اینکه این تاریخ در آینده برای ما رهگشاست به نوعی کنجکاوی و سؤالات ما را درباره گذشته پاسخگوست و از این رو که ما انسانها به دنبال بستن مسائل باز می‌باشیم و هر قدر قالب مستحکم‌تری برای سؤالات خود داشته باشیم خوشنودتریم، پس تاریخ و کنجکاوی در آن برای ما لذت بخش است.

دوم اینکه هر چیزی که از گذشته به ما می‌رسد میراث است که همه ما به نوعی دلبسته آنیم و این دلبستگی درباره‌ای مواقع آنچنان ما را محصور خود می‌گرداند که درباره آن کنکاش می‌کنیم و هر چه بیشتر آن را برای خود جاودانه می‌سازیم. و اینها دلایل استمرار تاریخند و دلیل کنجکاوی ما.

حمام گنجعلیخان یکی از بناهای تاریخی کرمان در کنار قدمت خود دارای نقشه‌هایی است که از نظر دور مانده بیشتر مردم و بازدیدکنندگان به این نگاره‌ها توجه ندارند. نقشه‌هایی که در طول بازار کرمان همراه با این مجموعه به وجود آمدند دیگر از بین رفته یا آثار کمی از آنها بر جای مانده و روز به روز در حال تخریبند.

سالهای متمادی است که این نگاره‌ها ذهنم را مشغول کرده است و این پروژه بهانه‌ای است برای پاسخ به این سؤالات و ثبت و بررسی گونه‌ای از تاریخ هنر کرمان.

۱-۲- اهمیت موضوع تحقیق و انگیزش انتخاب آن

ظاهراً با تمام توجه‌ای که روز به روز به مسائل تاریخی و فرهنگی می‌شود، شاهدیم که تخریب و از بین رفتن آنها بیشتر از حفظ و نگهداری است که روز و شب در جامعه امروز ما در بوق و کرناست. تا چندی قبل حمام «ظهیرالدوله» با تمام زیبایی‌ها فعال و شاهد نفوذ رطوبت و آب در پی و ریشه خود بود، زلزله بم به آنی ارگ چند صدساله آن دیار را فرو ریخت. از نظر دورماندن و ناشناخته بودن نقوش موجود در مجموعه‌های فرهنگی این مرز و بوم و تخریب آرام این آثار اهمیت تحقیق و ثبت آنها را بر می‌تابد.

۱-۳- هدفهای تحقیق

گاهی موضوعی خاص ذهن انسان را مشغول می‌سازد و هرگاه در طول زمان به نوعی به آن رجوع شود کنجکاوای در آن موضوع بیشتر می‌شود و با استمرار در این قضیه، ذهن انسان سوالاتی را می‌سازد و در پی آن هدفی را مشخص می‌کند تا به پاسخ این سوالات نزدیک‌تر شود. با دیدن نگاره‌های موضوع مورد نظر در چند سال قبل سوالات و پاسخهایی چند در ذهنم بوجود می‌آمد اما بی‌هدف، زیبایی و دل‌بستگی به نگاره‌های حمام‌ها برایم واضح بود اما به دنبال فرصتی بودم تا سوالات این چند سال را در کنارهم گذاشته و برایش پاسخی پیدا کنم و از همه مهمتر راهی پیدا شود تا این نگاره‌ها معرفی شوند تحصیل در رشته تصویرسازی باعث شد که دوباره وارد این جریان شوم و با این هدف پایان نامه‌ام را براساس این موضوع ارائه دهم. در مجموع اهداف این پایان نامه را به شرح زیر می‌توان خلاصه کرد.

- معرفی نگاره‌های حمام‌های کرمان

- بررسی تاریخی و اسمی شهر کرمان

- بررسی نقوش از لحاظ هنری و پیدا کردن بار معنایی آنها

- بررسی دوره تاریخی و هنری نگاره‌های موجود

- بررسی علل پیدایش این نقوش در مکانهایی همچون بازار و حمام

- علل روایت تصایور

- اصالت نقوش

- مقایسه تاریخی

- ایده‌پذیری

- پیدا کردن زندگی نامه‌ای از گچ نگاران و نقاشان کرمان

۱-۴- سوالات و فرضیه‌های تحقیق

هر گاه هدفمند به دنبال چیزی می‌گردیم و در آن دقت می‌کنیم سوالات متعددی پیش رویمان ظاهر می‌شود؛ گاهی این سوالها ساده می‌نماید اما پاسخ به آنها مشکل است و گاهی این جستجو با تمام پیچیدگی، ساده به جواب می‌رسد.

تحقیق درباره نگاره‌های حمامهای کرمان نیز به نظرچنین است. تصاویری در جلوی چشمانمان با دوره تاریخی تقریباً مشخص؛ اما مسلماً زمانی که بادقت بیشتر به دنبال اصالت آنها بگردیم با سوالهای پیچیده‌تری مواجه می‌شویم که شاید پاسخشان مشکل بدست آید. درباره این تحقیق سعی می‌شود چنان کندوکاو صورت گیرد تا هر نوع سوال احتمالی در فصول بعد قابل بررسی باشد. به صورت مثال تحقیق فوق را می‌توان بر محور سوالاتی همچون مسائل زیر بررسی کرد.

- چرا این نگاره‌ها در طول بازار خصوصاً حمامها شکل گرفته است.

- ارتباط تصاویر و تاریخ آنها و در نتیجه بار معنایی که می‌توان امروزه از این تصویرها دریافت چگونه است.

- آیا می‌توان روایت خاصی را از این نگاره‌ها دریافت.